

Ağdamdan 5 kilometrlik məsafədə - cənub tərəfdə Çuxurməhlə kəndi ərazisində bir tarixi məkan var ki, onu da sizə xatırlatmasam olmaz. Məşhur Qaraağacı qəbiristanlığı! Ərazisi 60 hektardan çox olan qəbiristanlığın vaxtı ilə əsas girişi Əsgəran yolunun üstündə, Çuxurməhlə döngəsinin təxminən 300 metrlik məsafəsində idi. Niyə bura "tarixi məkan" deyirəm, onu da qeyd edirəm: Məzarlığın 3 min yaşı olduğu bildirilir.

Hələ Ağdam işğal olunmamışdan əvvəl o qəbiristanlıqda əzizlərini dəfn edən ağdamlılar söyləyirdilər ki, yeni qazılan qəbirlərdən dəfələrlə keçmiş zamanlarda burada dəfn edilənlərin özlərinin sümükləri çıxıb. Hər qarışı insan nəşləridir. Sovet dönmənin ilk illərində bu məzarlıq tarixçilərin, arxeoloqların, araşdırmaçıların diqqət mərkəzində olub. Deyilənə görə, burada müxtəlif formalı qədim dəfn ənənələri diqqəti özünə çəkib. Həmin alimlərin sayəsində məlum olub ki, bu ərazidəki qədim bir qəbirüstü kitabə var və 1174-cü ilə aiddir. Amma sonradan qazıntı və araşdırma aparılan ərazilər arxeo-

nistan, İran və Türkiyənin bir hissəsini əhatə edən Ağqoyunlu dövlətinin əsasını qoymuş Uzun Həsənin oğlu, 1490-cı ildə naməlum səbəbdən vəfat etmiş Sultan Yaqubun məhz Qaraağacı qəbiristanlığında dəfn olunduğu göstərilir. Bu qəbiristanlıqda çox formasında olan qəbirüstü abidələr işğala qədərki dövrə qədər saxlanılırdı".

Ərinmədik, Uzun Həsənin oğlu Sultan Yaqubu da araşdırdıq. Əslində bir çox tarixçilərin onun dəfn yeri Ağdam ərazisi olduğunu nişan verirdi. Tarixçi Elşən Mirişli bu haqda daha ətraflı məqaləsində bildirir ki, Ağqoyunlu Sultani Uzun Həsən 15 yaşındaykən əmisi Məhəmməd Mirzənin qızı Səlcuqşah Bəyimlə ailə qurur. Əri Uzun Həsən və böyük oğlu Sultan Xəlil öləndən sonra kiçik oğlu Yusifi Ağqoyunlu hökmdarı görmək istəyən Səlcuqşah Bəyim ortancıl oğlu Yaqubun Sultan olmasını istəməyib.

Çünki hər zaman dövlət işlərinə qarışan və söz sahibi olan bu xatun Yaqub Sultanoldandan sonra tez-tez oğlu ilə arasında gərginlik baş verir. Sultan Yaqub çalışdığı qəder onu dövlət işlərindən kənar tuturdu. Hikkəli, hökmü ana buna çox dözə bilmə-

Sultan Yaqubun, Fərəculla bəyin son məkanı: 3 minillik Qaraağacı məzarlığı

loq və tarixçilərin üzünə qapanır. Çünki sovet dönməndə həm Moskvada, həm Bakıda yüksək vəzifələrdə çalışan ermənilər o ərazilərin qədim Azərbaycan torpaqları olduğunu təsdiq edilməsinə əngəl oldular.

Ümumilikdə "Qaraağacı"dakı dörd belə qədim türbə olub. Məşhur Uğurlubəyovların da türbəsi qədim Qaraağacı qəbiristanlığında yerləşirdi. İndi bir "çoxbilmiş" oxucu qəflətən sual verə ki, "Uğurlubəyovlar kim olub?" onun da cavabını deyim: Fərəculla bəy Uğurlubəyov Mehdiqulu xanın əyanı, hərbi xadim, çar ordusunun polkovniki, həm də Qarabağ bəylərindən biri olub. Araşdırmaçı -jurnalist, mərhum Ənvər Çingizoğlu onun bəy olmasının da səbəbi göstərərək, 1826-28-ci ildə Rus-Osmanlı müharibəsində göstərdiyi igidliklər olduğunu yazıb.

Azərbaycanın taleyini həll edən Türkmənçay müqaviləsinə imza atanlardan biri, Qafqazdakı rus komandanı general-adyutant Qraf İvan Paskeviç azərbaycanlılardan ibarət 4 süvari alay yaradıb. Rus ordusunda döyüşən Fərəculla bəy Qarsın mühasirəsi zamanı göstərdiyi igidliyə görə 4-cü dərəcəli "Müqəddəs Anna" ordeni ilə mükafatlandırılıb.

Çünki o 1-ci müsəlman süvari alayının kapitanı idi. 1829-cu ilin avqustunda Paskeviç imperator I Nikolaya göndərdiyi məruzəsində Osmanlı ordusunun Lazistanda məğlub edildiyini, 4 döyüş bayrağının ələ keçirildiyini bildirirdi. Məruzədə Qarabağ Müsəlman süvari alaylarında 100 döyüşçünün komandanlarından biri olan Fərəculla bəyin döyüşlərdə xüsusilə fərqləndiyi bildirilirdi.

Təbii ki, rus çarının əmrnaməsinə əsasən Qərənd kəndi (Füzuli rayonu) vaxtilə Fərəculla bəyə Mehdiqulu xan tərəfindən verilmişdi. Fərəculla bəy özü 70 yaşında vəfat etsə də, övladlarının biri, Uğurlu bəy nisbətən cavan rəhmətə gedir. O da oğlunu Qaraağacda dəfn edir. Bundan sonra bütün Uğurlubəyovlar tədricən orada dəfn olunub. Sonralar onların qəbirləri üzərində türbə ucaldılıb və həmin vaxtdan da ona "Uğurlubəyovların türbəsi" adı verilib.

Bir dəfə bizimlə söhbətində siyasi şərhçi Asəf Quliyev iddia etdi ki, Qaraağacda heç vaxt dərin-dən arxeoloji qazıntı aparılmayıb. Buna görə də bu qəbiristanlığın tarixi ilə bağlı dəqiq məlumat yoxdur. Bəzi mənbələrdə indiki Azərbaycan, Ermə-

ni, Sultan Yaqub və kiçik oğlu Yusiflə saraydan çox uzaqlarda-Qarabağda olarkən, çoxdan planladığı qətli həyata keçirir. Zəhər sürtdüyü qaysıları (ərik qurusu) Sultan Yaqubun süfrəsi üzərinə yığır. Və otağı tərk edir. O otaqdan çıxdıqdan sonra Yusif qardaşı Yaqubun yanına gəlir, söhbət əsnasında qaysılardan o da dadır. Səlcuqşah Bəyim əməlinin nəticəsi görmək üçün yenidən Sultan Yaqubun otağına gələrkən hər iki oğlunun öldüyünü görür. Nəzarətçilərin onu sağ buraxmayacağını bilən Səlcuqşah Bəyim də ölür. Hər 3 şəxs Qarabağda dəfn edilir ki, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Qaraağacı o dövrə var olduğundan cəsədlər bura gömülür.

Əlbəttəki A.Quliyev haqlıdır. 1993-cü ilə qədər Qaraağacı qəbiristanlığında Azərbaycan torpaqları uğrunda canından keçən şəhidlərimizdə son məkan oldu. Jurnalist Vüqar Tofigli bildirir ki, On iki cərgə də dəfn olunanların sayı 1000 nəfəri keçmişdi. Sonradan bu ərazidə yer dolduğundan Xocalıdan olanların bir qismi Uzunqənddəki Şəhidlər xiyabanında dəfn edilməyə başlandı. 1994- Bəli, Qaraağacı həm də Qarabağın ən böyük və həm də ilk şəhidlər xiyabanı idi. Ağdamın müdafiəsi uğrunda 5 ildən artıq gedən qanlı döyüşlərdə 5 897 nəfər şəhidin böyük bir hissəsi burada torpağa verilmişdi. Həmin ilin iyulunda rayonu işğal edən vandallar, insanlıq və bəşər düşmənləri o möhtəşəm şəhər kimi qəbristanlığı da dağıtdı, 4 türbəni də məhv etdilər. Mərmərlər daşınıb, nisbətən ucuz daşlardan olan qəbirlər də darmadağın oldu. Məzarlıqda bir dənə də olsun başdaşı yerində qalmadı. Azgünlük bu haramzadələrdə o həddə çatdı ki, dağıtdıqları qəbiristanlığın böyük bir hissəsini ekin edib yerinə taxıl ekmişdilər.

Şəhidlərimizi və qəbiristanlıq əhlinin ruhuna fatihə oxuduqdan sonra ziyarətimizi başa çatdırıb, yolumuza davam edirik. Bir zamanlar gülü-gülüstani, tikilisi-quruluşu ilə Ağdam kəndlərinin incilərindən biri olmuş, hazırda erməni bayquşlarının xarabə qoyduğu Çuxurməhlə kəndinin yanından ötüb keçirik. O Çuxurməhlə ki, o kəndin adı çəkiləndə qəhrəmanlıqları, cəsərləri, vətənpərvərlikləri ilə ata balalar yada düşür: Ala Yaqub - Cənpolad Rzaev...

Ermənilər bu füsunkar kəndin xarabalıqdan əlavə böyük bir hissəsini nar bağı, qalan hissəsini isə taxıllıq ediblər. Rəsmi məlumatlarda deyilir ki, Ağdam şəhərinə birləşdiriləcək kəndlər və qəsəbələri tam siyahısında Qullar, Seyidli, Bozapaqlar, Sarıhacılı, Əhmədavar, Çuxurməhlə, Ətyeməzli, Keş-tazlı, Qarazeynallı ilə birgə Çuxurməhlənin də adı var. İndi gözündə lupa Azərbaycanda nöqsan arayan, gündə bir ermənipərəst qətnamə qəbul edib.

Azərbaycanı təcavüzdə günahlandıran ABŞ Dövlət Departamenti, Avropa Şurası Parlament Assambleyası hesabatlarında XVIII əsrə aid olan müqəddəs və tarixi İmarət qəbiristanlığının, şəhərin Şəhidlər Xiyabanı və ümumilikdə şəhərin özünün ermənilər tərəfindən təhqir edildiyini, yağmalandığını və dağıdıldığını qeyd etmişdilər. Qeyd etsələr də bu fakta görə, Ermənistan "gözün üstə qaşın var", hələ ki, deyilməyib.

Ardı var...

Əntiqə Rəşid

